

İslâm Medeniyeti

MECMUASI

ÜÇ AYLIK

Dînî, İlmî, Edebî
Araştırmalar Mecmuası

Cilt: V, Sayı: 2

Haziran — Şaban 1401

SAHİBİ

İSLÂM MEDENİYETİ VAKFI

Adına Başkan

Selçuk ERAYDIN

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Câhid BALTACI

İdâre Yeri

Bozdoğan Kemeri Cemal Yener

Cad. Nr: 132 VEFA/İST

Haberleşme ve Hâvele

PK. 1315 Sirkeci/İSTANBUL

TURKEY

Fiâtı: 150 lira

Abone şartları:

Yurt içi: 600 lira

Yurt dışı: 1.200 lira

İÇİNDEKİLER

Hicret Kriteri

İ. Lütfi ÇAKAN 3

Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri ve
İlimlerle Olan Münâsebeti

Celâl KIRCA 17

İLYAS (a.s.) Hakkında bir
Araştırma

Dr. Abdullah AYDEMİR 27

Osmanlılarda Şeyhülislâmlık
Müessesesi

Ziya KAZICI 39

Fal, Fahnâme ve «Fâl-ı Reyhân-ı
Cem Sultan»

Dr. Hâil ERSOYLU 69

Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi-
sinde Peygamberimizin Hayatı ile
İlgili Türkçe Yazmalar

Dr. A Vehbi ECER 83

İstanbul'daki Tekkelerin Silsile-i
Meşâyihî:

97

İslâmî İlimler Fakültesinin Tertip-
lediği «Hicret Kongresi» başarılı
Geçti

119

Şer'î Siciller

Atilla ÇETİN 123

«Hicret Kongresi» Başarılı Geçti 127

Nesredilmeyen yazılar istenildiğinde iâde edilir. Mecmuanın is-
mi zikredilmeden iktibas edilemez.

Osmanlılarda Şeyhülislâmlık Müessesesi

Ziya KAZICI

Ö N S Ö Z

Osmanlı kültür tarihinde faal bir rolü olduğu bilinen seyhülislâmlık, teşkilâtlı bir müessese olarak sahneye çıktığı andan itibaren, kendisini devlet faaliyetleri içinde bulmuştur. Asırları aşan tarihi boyunca, değişik merhalelerden geçen bu müesseseyi, iki yönü ile tetkik etmeyi faydalı bulduk :

① — Târihî gelişme,

② — Müessesenin işleyişi.

Gerçi burada sadece 2 bölümün neşrini düşünmüştük, fakat bu takdirde mevzu bir hayli eksik kalacaktı. Bunun için daha önce neşredilmiş(1) olan birinci bölümün bir kısmını da buraya almayı faydalı bulduk.

Bu araştırmanın vücut bulmasında benden yardımlarını esirgemyen hocam Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na minnet borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Z. Kazıcı

1 — Bkz. Z. Kazıcı - M. Şeker, İslâm — Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1981, s. 139-149

I. BÖLÜM

TARİHİ GELİŞME

A. ŞEYHÜLİSLÂM TABİRİ

H. IV. (M. X) asrın ikinci yarısında ortaya çıkan «Şeyhülislâm» tâbiri, fukaha arasındaki ihtilâflı meseleleri halledebilen âlimler için, bir şeref ünvanı olarak kullanılmıştır. «Fukahay-ı izâm ve fûdelây-ı fehâmdan şol sâhib-ı sadr-ı iftâya ıstılâhat-ı örfiyyede şeyhülislâm denirdi ki, aralarında tahaddüs eden münazaa ve mühâsemeden dolayı hall-ı müşkilât-ı enâm eyleye»(1).

Bu asırdan itibaren, «İslâm» kelimesi, pek çok kelimeye izâfe edilerek kullanılmaya başlanmıştır(2). Fakat bütün bu tâbirler arasında sâdece «şeyhülislâm» terkibi devamlılığını muhafaza edebildi, diğerleri ise unutulup gitti(3).

Şeyhülislâm tâbiri ile birlikte kullanılan öbür deyimlerden bir kısmı, dünyevî iktidar sâhipleri (bilhassa Fâtımî vezirleri) tarafından da kullanılıyordu. Ama «şeyhülislâm» ünvanı, hemen daima ülema ve sûfîlere has olarak istimal ediliyordu(4).

Hicrî IV. asrın ikinci yarısından itibaren, ortaya çıktığını belirtti-

1 — Ali Emîrî, «Meşihât-ı İslâmîyye Tarihçesi», *İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul 1334, s. 306.

2 — Bu tâbirlerden birkaçı: İmadu'l-İslâm, Fahrü'l-İslâm, Rûknü'l-İslâm, Hücetü'l-İslâm, Şemsü'l-İslâm, Bahaü'l-İslâm, Zeynü'l-İslâm, Burhanü'l-İslâm, Nizâmü'l-İslâm, Duhaü'l-İslâm, v.s.'dir.

3 — Ali Emîrî, a.g.e., s. 304-305.

4 — J.H. Kramers, «Şeyhülislâm» *İslâm Ansiklopedisi*, XI/485.

ğimiz bu şeref ünvanını almaya hak kazananları üç kategoride müta-
lâa edebiliriz:

1. Sadece, kendi zamanlarındaki bir şehir halkı tarafından kendi-
sine bu ünvan verilenler,
2. «Şeyhülislâm» ünvanı ile her tarafta şöret bulmuş olanlar,
3. Fetva ile icâzetnâme-yi birlikte verebilen ve bu isimle şöret
bulmuş olanlar(5).

Böylece, Osmanlılardan önce de varlığından haberdar olduğumuz
bu makam ve müessese, Osmanlılarda olduğu gibi resmî değildi. Keza
bu müessese, «ilmiye sınıfı»nın en üst makamı olma gibi bir hüviyet
de taşıyıyordu.

Osmanlıların, altı asrı aşkın hükümlerlik döneminde «şeyhülis-
lâm» ünvanının ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak biline-
mediği gibi(6), ilk defa bu ünvanı alan zâtın kimliği dahi tesbit edile-
memektedir(7). Bununla beraber, Fâtiḥ kanun-nâmesinde şeyhülislâ-
mın ülemanın reisi olduğu açıkça belirtilmektedir(8). Fâtiḥ Sultan Meh-
med'in (1451-1481) tedvin ettirdiği kanun-nâmede şeyhülislâm tâbiri,
açık ve sarîh bir şekilde zikredilmektedir ki, bu da Fâtiḥ ve babası II.
Murad (1421-1451) devirlerinde mezkûr ünvanla adlandırılan kimsele-
rin varlığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı devletinde, kendisine sorulan dinî ve şer'î meseleleri ce-
vaplandırان kimseye «müftî», verilen karara da «fetvâ» dendiğini bili-
yoruz. Nitekim meşihat makamı, ilkönce, «mesned-i fetvâ» veya «man-
sıb-ı ifta» gibi isimlerle başmüftülük tarzında teşekkül etmişti. Bu du-
rumu ile o, bir müddet «kadı-asker» ve «muallim-i sultanî» vazifelerine
nisbetle ikinci derecede kalmıştı(9). Bunun için müftülük makamı, Di-
vân-ı hümayun âzalığına dahil bulunan kadı-askerlik makamına göre
daha hususî bir vaziyet arz ediyordu. Ancak fetva verme yetkisi İbn-i

5 — Ali Emîrî, a.g.e., s. 305.

6 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1965, s. 175.

7 — Tafsîlât için bk. Ekremi Kaydu, «Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin
Ortaya Çıkışı» *İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, (1977), II, 201-205.

8 — «Ve şeyhülislâm ülemanın reisidir ve muallim-i sultanî dahi kezâlik serdar-ı üle-
mâdır. Vezîr-i âzam anları riâyeten üstüne almak münasbbtır. Amma müftî ve
hâce sâir vüzerâdan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddür dahi iderler. Fâtiḥ ka-
nun-nâmesi, İstanbul 1330, s. 10.

9 — İsmail Hamî Danışmend, İzahlı Osmanlı Târihi Kronolijisi, İstanbul 1971, V. 109.

Kemâl (1525-1533) ile Ebu's-Suûd (1545-1574) Efendi gibi zevata ha-
vale edilince, bu makam daha çok ehemmiyet kazanmaya başladı. Çün-
kü bu iki kişi, kadı-askerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getiril-
mişlerdi. Bundan böyle «şeyhülislâmlık makamı», «sadreyn efendiler»in
(10) üstünde tutularak «ilmiyye tarîkının reisi ve ser'î mahkemelerin
nâzırı olunmuştur(11). Yukarıda adı geçen kudretli zevatın yetişmesi,
bütün ilmî tevcihatın şeyhülislâmlara verilmesine sebep olmuştur. Ar-
tık makam ve mevki itibâriyle de sadrazamla denk bir seviyede tutulur
olmuşlardır(12).

Osmanlılarda, ileri gelen vezat için kullanılan ünvanların bir çoğu,
daha önceki müslüman devletlerde de kullanılmıştır. Nitekim, takva
sâhibi olarak kemâl mertebesine ulaşan şahsiyeti ile müellefâtının çok-
luğu sebebiyle büyük bir ün kazanmış olan İbn-i Kemâl'e, bu özellikle-
rinden dolayı, Necmeddin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî'nin ünvanı olan
«müftî's-sakaleyn...» lâkabı verilmiştir(13). Bu tabir, sadece adı geçen
şeyhülislâm için kullanılmıştır(14).

B. ŞEYHÜLİSLÂLİĞİN ZUHURU

İlmiyye sınıfının en yüksek mevki olan ve «Meşihat-ı İslâmiyye»
diye adlandırılan bu makamın kuruluş gayesine mâtuf, değişik bazı gö-
rüşler bulunmaktadır. Bu mevzuda farklı görüşlerin ortaya atılmasına
sebep ve bu görüşlere kaynaklık eden kimsenin J.H. Kramers olduğu
ileri sürülmektedir(15). Filhakika İslâm Ansiklopedisindeki makale-
sinde bu mevzûa temas eden Kramers, Gaudefroy-Demomby'n'e dayana-
ranarak bazı fikirler ileri sürmektedir. Bunları, şu şekilde sıralayabiliriz:

(a) Osmanlı padişahları, Mısır'da Memlûk sultanları yanında bulunan
Abbâsî halifesinin hâiz olduğu mevki taklid etmek suretiyle böyle bir
müesseseyi kurmuş olabilirler.

(b) Osmnlı ülemasının bir dinî reisin başkanlığında teşkilâtlanması,

10 — Anadolu ve Rumeli kadı-askerleri için kullanılan bir tâbirdir.

11 — M. Tayyib Gökbilgin, Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Ge-
nel Bakış, İstanbul, 1977, s. 107.

12 — Hezârfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l-beyân fi Kavanîn-i Âl-i Osman, Bibliothèque
National, Ancien Fonds Turc. Nr. 40, 134 a.

13 — Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin, Devhatü'l-Meşâyih, s. 17.

14 — Al Emîri, a.g.e., s. 314.

15 — Kaydu, a.g.e., s. 205.

devletin tebeası olan gayr-ı müslîmlerin başında bulunan patrikliği taklit etmek suretiyle olmuştur.

© Bu müessese, devlette mevcut dünyevî iktidar yanında, kazâî selâhiyetlerle teçhiz edilmiş sufî-dinî bir an'anenin neticesi olarak da doğmuş olabilir(16).

Zühurunu, tek ve belli bir sebebe bağlama imkânı bulunmayan bu müessesenin kuruluşunu, başka dinlerdeki ruhanî riyâsetin taklid edilmesi ile izâha kalkışmak, tamamen indî bir mütalâa olur. Çünkü İslâmın din ve devlet anlayışı ile Hıristiyanlığın din ve devlet anlayışı arasında büyük bir fark vardır. Biri, müntesiblerinden hem dünyevî, hem de uhrevî vazifeler beklerken, diğeri sâdece uhrevî hizmetler beklemektedir. Bunun için, bu iki müesseseyi birbiri ile mukayese etmek ve hele, şeyhülislâmlığın, patrikliğın bir taklidi olarak ortaya çıktığını söylemek, doğru olmasa gerektir. Nitekim, İ. Hâmi Danişmend de, bu meseleye temasla şöyle der: «Dikkat edilecek noktalardan biri de meşihat makamının başka dinlerdeki ruhanî reisliklerle mukayesesinin doğru olmadığıdır» (17).

Şeyhülislâmlığın doğuş ve ortaya çıkış sebebini tek bir vak'aya bağlamak yerine, târihî olayları incelemek ve bu yolla bir neticeye varmak daha doğru olacaktır. Bunun için de meseleye târihî olaylar açısından bakmak gerekir.

II. Murad devrinde yaşayan ve umumiyetle ilk şeyhülislâm kabul edilen Molla Fenarî (1424-1431)'nin(18), böyle bir makama getirilmesi ve kendisine böyle bir ünvan verilmesi, dikkat çekicidir. Devletin, dinî ve siyasî bir kargaşalık içinde bulunduğu bir sırada tahta geçen II. Murad, böyle bir ortamda, ahlâkî, ilmî ve dinî otoritesi bütün memleketçe kabul edilen büyük bir âlime ihtiyaç bulunduğunu düşünmüş olmalıdır. Keza bu zâtm, tebeayı bütün sapık cereyanlardan koruyabilecek bir otoriteye sâhip olması ve halk ile devletin dinî meselelerini çözmesi gerektiğine inanmış olmalıdır(19). Yine bu esnada, devlet sınırları dahilindeki gayr-ı resmî müftülerin, dinî meseleler hakkında kendi dünya görüşleri ve kabiliyetlerine göre ayrı ayrı fetva vermelerinin,

16 — Kramers, a.g.e., XI, 486-487.

17 — Danişmend, a.g.e., V, 110.

18 — Ahmed Refik, «Osmanlı Şeyhülislâmları» İlmîye Salnâmesi, s. 322.

19 — II. Murad Devri hâdiseleri için bk. Aşık Paşa-zâde, Târih, İstanbul 1332, s. 96-138; Hoca Saadeddin Efendi, Tacüt-Tevârih, İstanbul 1279-1289. I, 315-360.

devlet için bir tehlike arzettiğini de sezmiş olmalıdır. Gerçekten böyle durumlar, hoş olmayan bir takım tenakuzların ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu yüzden de hem devletin otoritesi, hem de mü'minlerin şeriate olan bağlılıkları zedelenebilirdi. Bu sebeple fetvaların, tek kanaldan ve resmî sıfatı bulunan bir kimse tarafından verilmesi ihtiyacı hissediliyordu. Aynı zamanda, durmadan yayılma istidadı gösteren Bâtınî-Rafızî görüşlere karşı sed çekecek kuvvetli ve dirayetli sünnî bir sese ihtiyaç vardı(20).

İşte bütün bu hususlar nazar-ı dikkate alınmış olacak ki, ilk defa bu makama getirilen Molla Fenârî'nin şahsında adı geçen ünvanla bir makam ve müessese kurulmuş oldu.

C. İLK ŞEYHÜLİSLÂM

Osmanlı devlet teşkilâtında, «müftî'l-enam» ünvanı ile de anılan şeyhülislâmların, ihraz ettikleri bu resmî makama ilk defa kimin getirildiğinin kesin olarak bilinemediğinden söz etmiştik. Bu hususta pek farklı görüşler ortaya atılmaktadır(21).

Osmanlılardan önceki müslüman devletlerde, varlığından haberdar olduğumuz şeyhülislâmlık, bu devlette eriştiği dinî ve siyasi ehemmiyeti hiç bir ülkede bulamamıştır. Fâtih kanun-nâmesinde kendisinden söz edilen şeyhülislâmın bu devirdeki durumu da tartışılabilir nitelikte görünmektedir. Mezkûr kanunnâmeye göre ülemânın reisi olmakla birlikte ilmiyenin başı sayılması XVI. asrın ortalarına ve belki az daha sonraya rastlar(22). Bu durumu göz önüne almış olacak ki, M. Tayyib Gökbilgin bu ünvanın (şeyhülislâmlığın) ilk önce İbn-i Kemâl'e verildiğine kani görünmektedir. Bu konuda o, «fetva hizmeti vazifesi, İbn-i Kemâl ve Ebu's-Suûd Efendi gibi kimselerin bu vazifeye getirilmesin-

20 — Kaydu, a.g.e., s. 208.

21 — Bu konudaki araştırmasında Ekrem Kaydu şu bilgiyi vermektedir: «Şeyhülislâmlığın Osmanlı'lardaki başlangıcı ile ilgili olarak üç görüş ileri sürülmektedir:

a. Muradjea d'Ohson ve Ali Emirî'ye göre şeyhülislâmlık müessesesi Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren vardı.

b. Süleyman Saadeddin, Ahmed Refik, R.C. Repp, Hezârfen Hüseyin Efendi, Karaçelebi-zâde Abdülaziz ve Ahmed Ata'nın fikrine göre ilk şeyhülislâm Molla Şemseddin Fenârî'dir.

c. Kâtip Çelebi'ye göre şeyhülislâmlık ilk defa İstanbul'da fetva veren müftülerle başlamıştır. a.g.e., s. 201-205.

22 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 175.

den sonra ehemmiyet kazanmış ve artık bunlara şeyhülislâm denilmiştir. Bu iki kişi kadı-askerlikte bulunduktan sonra bu vazifeye getirilmişlerdi» (23), diyerek bu konudaki görüşünü belirtir.

Bununla beraber, Fâtih Sultan Mehmed'in tedvîn ettirdiği kanun-nâmede, açıkça isminden ve ülemanın reisi olma gibi bir sıfatı bulunduğu söz edilen şeyhülislâmlık makamının daha önce mevcut olması gerekir. II. Murad devrinin dinî, siyasî ve ictimâî kargaşalıkları neticesinde ortaya çıkan hâdiseler, böyle bir makamın kurulmasını mecburî hâle getirmişti. Böylece kurulup teessüs eden bu müessesenin başına da —daha önce belirtildiği gibi— devrin bilgini, ve otoritesi herkesce kabul edilen Molla Fenârî getirilmiştir.

D. ŞEYHÜLİSLÂMLIĞIN EHEMMIYET KAZANMASI

Günümüzün, Adalet ve Millî Eğitim Bakanlığı ile Diyânet İşleri Başkanlığının görev ve yetkilerini kendisinde toplayan bu makamın, Osmanlı devlet teşkilâtı içindeki mevki ve durumu, Fâtih kanun-nâmesinde açıkça belirtilmektedir. Bundan anlaşıldığına göre şeyhülislâm, diğer devlet erkânı üzerinde büyük bir nüfuza sahiptir. Buna dayanarak, Brockelmann: «Fâtih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman, şeyhülislâmın bütün memurlar sınıfının en üstünde bulunan müstesna mevkiini teyid ettiler» (24) diyerek bu ehemmiyeti belirtmek ister.

Fâtih kanun-nâmesinde mevki belirtilmiş olmakla beraber, esas ehemmiyet, Zenbilli Ali Cemalî Efendi (1503 - 1525) ile başlamış, İbn-i Kemâl ve Ebû's-Suûd Efendi gibi dirâyetli zevatın yetişmesi ile kemâl mertebesine ulaşmıştır. İlmî dirâyet ve temiz şahsiyetleriyle meşihat makamına çıkan bu çok kıymetli âlimler, en heybetli padişahlar üzerinde bile nüfuz ve tesir sahibi oldukları için, icâb-ı halda onlara bile doğru yolu göstermekten ve sert sözler söylemekten çekinmiyorlardı. Mevzûun daha iyi kavranabilmesi için birkaç tarihî olaydan söz etmek gerekecektir.

a. Daha kadılığı zamanında, Yıldırım Bâyezid (1389-1403)'in cemâatla namaza devam etmediğinden dolayı şahitliğini kabul etmeyen Molla Fenârî, ibâdetlerinde kusur eden kimsenin, insan hukukunun gözetilmesi gereken yerlerde dikkatsiz olabileceğini düşünerek mahkeme

23 — Gökbilgin, a.g.e., s. 107.

24 — C. Brockelmann, İslâm Milletleri ve Devletleri Târîhi, Terc. Neşet Çağatay, Ankara, 1964, I, 287.

salonunda, bizzat Yıldırım Bâyezid'e şehâdetini kabul etmiyeceğini söylemek suretiyle büyük bir cesarete sahip olduğunu göstermiştir(25).

b. Yavuz Sultan Selim, Hazine-i Âmire muhafızlarından 150 kişinin katline karar verir. Bu irâdeyi doğru bulmayan şeyhüislâm Zenbîlî Ali Cemalî Efendi, çağırılmadığı halde ve hiç kimseye bildirmeden Divân'a girerek, böyle bir cezanın şeriat ve adalete aykırı olduğunu söylemek suretiyle büyük bir cesaret örneği verir. Bunun üzerine padişah, 150 kişinin katli kararından rücu' eder(26).

Bir gün Divân'da, sadriâzam Derviş Paşa'nın kabahatsiz bir adamın katline hüküm vermesi üzerine, onu muahaza eden ve bu yüzden Divân'ı terkeden şeyhüislâm Yahya Efendi (1553-1644)'nin bu davranışı, devrin padişahı I. Ahmed (1603-1617)'in dikkatini çeker. Padişah davranışının sebebini sorduğunda o da «kaza emânettir. Padişah, kadı-askerleri istimalı deâvî, ihkak-ı hak, mazlûmları sıyânet için nasbeyler. İcâb-ı şer'î yoğiken bugün bir adam katlolundu. Artık benim için icray-ı kazaya imkân kalmadığından terk-i mansıba mecbur oldum» der. I. Ahmed, Yahya Efendi'nin bu cevabı üzerine sadrazâmı cellâda teslim etmekle işi bitirir(27).

XVI. asırdan itibaren ehemmiyeti daha da artan şeyhüislâmlık makamı, mânen sadrazâmlıktan daha yüksek telâkki ediliyordu. Çünkü, Osmanlı devletinde din asıl, devlet ise onun bir fer'i olarak görülüyordu(28). Bu anlayışın bir sonucudur ki, sadriâzamların şeyhüislâmları

25 — Taşköprü-zâde, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye, Beyrut 1975, s. 19.

26 — Taşköprü-zâde, a.g.e., s. 175.

27 — Murat Uraz, Seyhüislâm Yahya, İstanbul, 1944, s. 5-7.

28 — «Şeyhüislâm rütbe-i vekâlet-i kübra yâni vezâret-i uzmadan âlâ değilse bâri beraber ve bâzı hususa nazar olunsa andan balâterdir. Gerçi vezir-i âzamlar avam nazarında kebîr ve zîşan görüldüğü cây-ı kelâm değildir. Zira vekil-i mutlak olup hall-i akd-ı umur-u cumhur keff-i kifâyetinde olmağla ekser umurda müftiler ana mürâcaata muhtactır. Lâkin, pâdişah-ı âli-cah nazarında hallâl-i müşkilât-ı enâm olan meşâyih-ı islâm, vüzerâdan mukaddem olup umur-ı diniyyede riyâset-i mutlaka sâhibi olduğu cihetle vekâlet-i kübradan min vecih-âlâ makamdadır. Zira devlet umuru din üzerine binâ olunur, din asıl ve devlet ânun fer'i gibi kurulmuştur. Yalnız din reisi şeyhüislâm, yalnız devlet reisi vezir-i âzam, ikisinin dahi reisi pâdişah-ı kâmdardır. Ol ecilden, meşâyih-ı islâm bu devlet-i aliyyede cümleden muazzez ve mükerrerrem olup, lâzım geldikte nefiyden gayrı hakaretle tahkir ve tâzir câiz görülmez. Amma vezir-i âzam bu hususta sâir erkân-ı devlet gibidir. Ve bilcümle ulemaya bu devlet-i aliyyede olan ikrâm, bu devlet-i islâmiyyede olmuştur. Kendi kesbleri olan zilletten gayrı devlet cânibinden amme için tertib olunan sıyâset ve ukubât havfından emîn, ırz, malları dest-i taaddi-i avâmdan mâsun ve mahfuzdur.» Telhisü'l-Beyân, 134, a-b.

ziyaretleri III. Murad (1574-1595) devrinde 922 (1584) tarihinde kanun haline getirilmişti(29). Tâyini, bizzat padişah tarafından yapılmakla beraber, bilhassa idârenin zayıf zamanlarında veya herhangi bir isyan vukuunda, padişah aleyhine fetva verebilir endişesiyle daima şeyhülislâmдан çekinilmiştir. Çünkü Osmanlı padişahları, tebea üzerinde keyfî bir tasarruf hakkına sahip değillerdi. Onlar da birtakım kanun ve nizamlarla bağlı idiler. Zâhiren, hudutsuz bir selâhiyete sahip görüşeler bile, hakikatte bazı kanunlarla mukayyettiler(30). İdârî mekanizmada dini asıl, devleti de onun bir fer'i olarak kabul eden bir devlette bu durum normal karşılanmalıdır.Bu anlayışın bir neticesi olacak ki, yürürlüğe girmesi istenilen her türlü kanun ve nizam hakkında, önce şeyhülislâmдан, bunun şeriata uygun olup olmadığına dair fetvâ alınırdı. Ancak bundan sonra, istenilen kanun yürürlüğe girerdi(31). 1686 yılında Amsterdam'da basılan ve türkçe tercemesi yayınlanan bir eserde bu mevzu ile ilgili olarak şöyle denilmektedir: «Şeyhülislâm, sâhip olduğu geniş yetkisi ile herhangi bir mesele hakkında hüküm verince padişah bile bunun aksini iddia edip karşı çıkamaz»(32).

Şeyhülislâmlığın hâiz olduğu önemi belirten hususlardan biri de, şeyhülislâm olarak tayin edilecek olan zâtın saraya dâveti esnasında, sadriâzamla birlikte huzura girerlerken padişahın onlara karşı üç adım atması ve onları ayakta istikbal etmesidir(33). Keza, şeyhülislâm adayının, padişahın elini öptükten sonra oturması, buna karşı sadriâzamanın ayakta beklemesi de bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Bu tatbikat, IV. Mehmed devrinde (1648-1687), sadriâzam Melek Ahmed Paşa'dan itibaren devam edegelmiştir(34).

E. ŞEYHÜLİSLÂMLIĞIN SONA ERMESİ

Osmanlı devletinde, ilmiye sınıfının en yüksek mevkii olan ve meşihat-ı islâmiyye diye adlandırılan bu önemli makamın uzunca bir tarihçesi vardır. İlk şeyhülislâm Molla Fenârî'nin tâyin tarihi olan 1424/25 senesinden, Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922 = 1339-1341)'nin istifâ tarihi olan 26 Eylül 1922 yılına kadar meşihat-ı islâmiyye mües-

29 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 179.

30 — İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1972, I, 596.

31 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 198; Raphaela Lewis, Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat, Terc. Mefkûre Poroy, İstanbul 1973, s. 23.

32 — Ricaut, Türklerin Siyasî Düsturları, Terc. M. Reşat Uzmen, İstanbul, s. 167.

33 — Jean Thévenot, L'empire du Grand Turc, Paris 1965, s. 147.

34 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 191.

sesesi, fasılasız 498 sene devam etmiştir. Beş asra yaklaşan ve özellikle kayd-ı hayat ile bu makama gelen dirâyetli zevatın yeri, daha sonra gelenlerle aynı şekilde doldurulamamıştır.

Bütün Osmanlı müesseselerinde olduğu gibi, bu müessese de, XVI. asrın son senelerinden ve bilhassa XVII. asırdan itibaren yavaş yavaş inhitata yüz tutmuştur(35). Nitekim Kanunî Sultan Süleyman saltanatının ortalarında 948 (1541/42) başlayan şeyhülislâm azli, daha önce benzeri görülmediğinden büyük bir hâdise olarak karşılanmıştır. Devrin şeyhülislâmı, Çivi-zâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendi (1539-1542)'nin Mevlâna Celâleddin-i Rûmî ve ve Muhyiddin-i Ârabî gibi mütasavvıflar hakkında vazife ve selâhiyetini aşan bir dil kullanması, vazifesinden azledilmesine sebep olmuştu(36).

Çivi-zâde Muhyiddin Şeyh Mehmed Efendinin, yukarıda belirtilen sebepten dolayı azli, bu makama yükselenlerin artık «azledilemez lâ yenazil» olan özelliklerini ortadan kaldırmış oldu. Bundan böyle sadrıâzamla aralarının iyi olmaması veya maiyetinin çeşitli işlere müdahalesi neticesinde, dedikoduların ortaya çıkması gibi nahoş olaylar, şeyhülislâm azillerinin sebepleri meyanında idi(37).

Şeyhülislâmların «azledilemez» özelliği ortadan kalktıktan ve eskiye nisbetle bir gerileme başladıktan sonra, azledilmiş olan bir şeyhülislâmın, aynı vazifeye tekrar getirilmesi ile karşılaşırız. Böyle bir adım da Bostan-zâde Mehmed Efendi ile atılmıştır. İlk meşihat-ı, 997-1000 (1589-1592) yılları arasında olan mezkûr zâtın ikinci meşihatı da 1001-1006 (1593-1598) seneleri arasındadır(38).

Osmanlı Devleti idarî kadrosunda bulunan hemen herkese en büyük ceza olan idâmın verilebildiği ve sadrıâzamların bile böyle bir cezadan kendilerini kurtaramadığı bir gerçektir. Hal böyleyken şeyhülislâmlar, bu kaidenin dışında tutulmuşlardı. Dinî reis olmaları, onları böyle bir cezadan uzak tutuyordu(39). Bununla beraber, beş asra yaklaşan tarihi içinde sâdece üç şeyhülislâm ölüm cezasına çarptırılmıştı.

35 — Danişmend, a.g.e., V, 110.

36 — Müstakîm-zâde, Devhaü'l-meşâyih, s. 20.

37 — Uzunçarşılı, İlimiye, s. 192.

38 — Süleyman Saadeddin, a.g.e., s. 34; Ali Emîrî, İlimiye Salnâmesi, s. 308-309.

39 — Jean Thévenot, a.g.e., s. 147; Danişmend, a.g.e., V, 165. Bu mevzuda «Telhisü'l-Beyân'da şöyle denilmektedir: «Meşâyih-i İslâm, bu Devlet-i Âliyye'de cümleden muazzez ve mükerrem olup lâzım geldikte nefiyden gayri hakaretle tahkir ve tâzir câiz görülmez. Amma vezir-i âzam bu hususta sâir erkân-ı devlet gibidir.» 134 b.

Böyle bir cezaya çarptırılmakla beraber bunlara «şehid» denilmektedir. Bu, «inhitat devrinde, ilmiyye mâsûniyyetinin ihlâlüne karşı, mesleğin protesto tezahürleri mâhiyetindedir»(40). Efkâr-ı umumiyece bunlar, yanlış anlaşılmanın kurbanı olarak idâm edilmişlerdir(41). Böylece bir ceza ile hayata veda eden şeyhülislâmlar şunlardır:

1. Ahî-zâde şehid Hüseyin Efendi (1041-1043/1632-1634).
2. Hoca-zâde şehid Mes'ud Efendi (1066/1656) 4 ay 12 gün.
3. Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi (1088/1688) ikinci meşihatı (1106-1115/1695-1703).

Osmanlı devlet teşkilâtında, herhangi bir kimseye şeyhülislâm ünvanının verilebilmesi, o kimsenin meşihat makamına getirilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu makamın, eskiye nisbetle bir gerileme gösterdiği, resmen ve fiilen bu makama gelmediği halde bazı kimselere bu makam pâyesinin verilmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Gerçi asırlarca süren bir târih içinde ancak iki kişiye bu pâye verilmiştir ama bu da, çok yüksek bir makam olan şeyhülislâmlık için, bir gerileme sayılabilmektedir. Bu makama gelmediği halde pâyesi ile taltif edilen iki kişiden birincisi Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendidir. Bu zat, 1059 (1649) tarihinde «Ravzatu'l-Ebrar» adlı eserini devrin padişahı IV. Mehmed'e takdim edince kendisine bu pâye verildi. Bundan iki sene sonra da 1061 (1651) tarihinde Karaçelebi-zâde fiilen bu makama getirilmiştir.

Bilfiil şeyhülislâmlık makamına gelmediği halde bu pâyeyi alanlardan ikincisi de Erzurumlu Feyzullah Efendinin büyük oğlu Fethullah Efendidir. Fethullah Efendi, Nakibu'l-Eşraf olarak Rumeli kadiaskeri bulunurken, babası Feyzullah Efendi'den sonra bu makama gelmek üzere bu pâyeyi almıştır. Fakat 1115 (1703) senesinde babası ile birlikte azledildi. Bundan kısa bir müddet sonra da vefat etti(42).

Böylece tarihî seyri içinde geçirdiği çeşitli merhalelerden sonra nihayet, şeyhülislâm Medenî Mehmed Nuri Efendi (1920-1922)'nin, dâhil bulunduğu son Osmanlı kabinesiyle birlikte istifası neticesinde şeyhülislâmlık makamı, Osmanlılar'la birlikte İslâm âleminden de kalkarak tarihe mal oldu.

40 — Danişmend, a.g.e., V, 165.

41 — Abdülkadir Altunsu, Osmanlı şeyhülislâmları, Ankara 1972, s. XLI.

42 — Ali Emîrî, İlimiye Salnâmesi, s. 318.

II. B Ö L Ü M

MÜESSESENİN İŞLEYİŞİ

A. ŞEYHÜLİSLÂMİN TAYİN VE AZLI

Osmanlı devlet müesseselerinden biri olan ilmiyye'nin reisi durumundaki şeyhülislâmın bu makama gelebilmesi, basit bir tâyin veya formalite işi değildi. Bununla beraber, şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den önce, bu makama gelebilmek için belli ve tâyin edilmiş bir kanun yoktu. Kadıaskerlik, büyük kadılık ve müderrislik yapmış olanlardan münasipleri bu makama getirilebiliyordu. Fakat Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren şeyhülislâmlık, Rumeli kadıaskeri olanlara verilir oldu. Bu tarihten sonra nâdiren, Anadolu kadıaskeri veya bunun pâyelelilerinin getirildiği görülmüştür(1).

Ebu's-Suûd Efendi'den itibaren bu makama gelebilmek için bazı merhalelerden geçmek lâzımdı. Bunun için, müderrislik mertebesini ihraz eden bir kimsenin en az 15-20 sene talebeye ders vermesi, belli mevlevîyetlerden(*) sonra İstanbul kadılığı, Anadolu kadıaskerliği ve en nihayet de Rumeli kadıaskerliğine getirilmiş olması gerekiyordu. Ancak bu sıranın takibinden sonra meşihat makamına gelinebilirdi(2).

1 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 177-178.

(*) Mevlevîyet: Osmanlılarda, yevmiye 300-500 akça alan kadıların vazifelerine verilen isimdir. XVIII. yüzyıldan itibaren mevlevîyetler beş kısma ayrılmıştır. Bunlar: Devriye, Mahreç, Bilâd-ı hamse, Haremeyn ve İstanbul kadılıklarıdır. Tafsilât için bkz. Z. Kazıcı - M. Şeker, İslâm — Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul 1981, s. 156-157.

2 — M. Nuri Paşa, Netayic, II, 104.

İlmiye sınıfının reisi ve dinî lider olmakla beraber, şeyhülislâmın tâyini, bizzat devlet başkanı olan padişah tarafından yapılırdı. Bu tâyinde çoğu zaman sadriâzamın da müessir olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde veziriâzamın azlinde, bazen şeyhülislâmın müessir olduğu da bir gerçektir.

Sadriâzam, kadıasker veya mâzulleri arasında, kendisiyle anlaşabileceği birisini padişaha empoze edebilirdi. Maamafih, padişah, bazen hiç kimseye sormadan ve hiç kimsenin fikrini almadan da şeyhülislâm tâyini yapabiliyordu(3).

Şeyhülislâmın kim olacağı kararlaştırıldıktan sonra, veziriâzam, o zat hakkında telhis denilen arızayı padişaha takdim eder; bundan sonra, şeyhülislâm olacak zat, saraya - veya icabına göre Paşakapısına dâvet olunup sadriâzamla beraber saraya giderlerdi(4).

Şayet, şeyhülislâm namzedi, doğrudan doğruya saraya dâvet edilmiş ise, veziriâzam da çağırılırdı. Teamül gereği, şeyhülislâm tâyin edilenler «Arz odası»nda padişahın elini öperlerdi. Fakat, Zekeriya-zâde Yahya Efendi'nin şeyhülislâmlığından sonra bu âdet terk edilerek sadece bahçede el öpmekle iktifa edilmişti(5).

Şeyhülislâmın tâyini ile yakından ilgili bulunduğundan, bu makamda en çok kalmış olanlardan da kısaca bahsetmemiz gerekir. Aralıksız, 498 sene devam eden bu makamda, en fazla kalan kişi, Kanunî ve II. Selim devri şeyhülislâmı Ebu's-Suûd Efendi'dir. Meşihat müddeti toplam olarak 28 sene 11 ay sürmüştür. Ebu's-Suûd Efendi'den sonra gelenler artık onun kadar kalamamış ve 3-4 senelik bir vazifeden sonra bu makamı başkalarına terk etmişlerdir(6). Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'den sonra ikinci sırayı, 24 sene ile II. Murad ve Fâtiḥ devri şeyhülislâmı, Molla Fahreddin Acemî (1436-1460) almaktadır. Bu makamda uzun süre kalma imkânını elde eden ve üçüncü sırada bulunan Zenbilli Ali Cemalî Efendi'dir. II. Bâyezid, Yavuz ve Kanunî devirlerinde «mesned-i meşihatta» bulunan bu zâtın hizmeti, toplam olarak 23 seneyi bulmaktadır(7).

Bazı kimselerin bu makamda uzun süre kalmalarına karşı, bir kıs-

3 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 189.

4 — Topkapı Saray Arşivi, E. Nr. 8252.

5 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 190.

6 — Krämers, a.g.e., XI, 487; Danişmend, a.g.e, V, 166.

7 — Danişmend, göst. yer.

mı da çok az denebilecek kadar kısa bir süre bu vazifede kalabilmiştir.

Memik-zâde Mustafa Efendi'nin meşihat müddeti, Osmanlı meşihat tarihinde en kısa olanı olarak bilinir. Bu müddet, 13 saatlik bir zamanı kapsamaktadır. Hizmetin azlığı ve müddetin kısalığı ile ikinci sırada bulunan, IV. Mustafa (1807-1808) devrindeki Sâ mânî-zâde Ömer Hulusi Efendi (öl. 1812)'nin ikinci meşihatıdır. Bu müddet de bir günlük-bir zamanı kapsamaktadır(8).

Daha önce de belirtildiği gibi mükerrer şeyhülislâmlık, h. 1000 (1591) yılından itibaren Bostan-zâde Mehmed Nuri Efendi ile başlamıştır. Bu zattan sonra mükerrer vazifeler devam edegelmiştir. Bu tatbikatın neticesi bazı kimseler, birkaç defa bu makama getirilmişlerdi. Bu makama dörder defa gelenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Ca'fer Efendi-zâde Hacı Mustafa Sun'ullah Efendi.
2. Yusuf-zâde Cemaleddin Efendi.
3. Musa Kâzım Efendi.
4. Haydarî-zâde İbrahim Efendi.
5. Mustafa Sabri Efendi.

İsimleri zikredilen bu zevatın son dördü, İkinci Meşrutiyetin kabine değişikliği sonucu tekraren bu makama getirilmişlerdi(9). Zira artık II. Meşrutiyetten itibaren şeyhülislâmlar da kabine üyesi olarak onunla birlikte atanır ve yine onunla birlikte vazifeden alınırlardı.

B. ŞEYHÜLİSLÂMİN VAZİFE VE SELÂHIYETİ

Bidâyette vazifesi, sadece şer'î meseleler üzerindeki talepler hakkında fetva vermekten ibaret olan şeyhülislâmın, bu hükümler hakkında hiç bir icra selâhiyeti yoktu. Bununla beraber, hiç bir kadı, onun verdiği fetvayı reddetmeye cür'et edemezdi(10).

Şeyhülislâmın fetvaları, daha sonra sadece ammeyi ilgilendiren siyasî sahalara inhisar etmiştir diyebiliriz. Bunun için, devlette, ammeyi ilgilendiren hususlarda mutlaka şeyhülislâmın fetvası gerekiyordu. Böylece şeyhülislâm, fetvaları ile devlette kanunların vazı'lığı vazifesini

8 — Danışmend, göst. yer.

9 — Danışmend, a.g.e., V, 166.

10 — Brockelmann, a.g.e., I, 287.

de üstlenmiş denebilir. Nitekim, şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi'nin tasvibinden geçen kanun-nâmenin baş tarafında aynen şöyle denilmektedir :

«Merhum ve mağfurunleh Sultan Süleyman Han aleyhi'r-rahme ve'r-rıdvan hazretlerinin zamân-ı bâemanlarında merhum şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi hazretlerinin asrında olan kanun-nâme-i sultanîdir ki, şer-i şerîfe müvafakatı mukarrer olup hâlâ muteber olan kavanîn ve mesâildir» (11).

Kararlarını tatbik edebilme imkânına sahip bulunmayan ve aynı zamanda, Divân'ın âzası da olmayan şeyhülislâma, önemli meselelerin görüşülme ve müzakeresi esnasında müracaat edilirdi. Hattâ bazen, şeyhülislâmlar, hiç kimseye haber vermeden Divân'a girip istediği konu hakkında mütalâada bulunabilirlerdi (12).

Devlet teşkilâtı içindeki vazifesi, önceleri sâdece fetva vermek gibi bir sahaya inhisar eden şeyhülislâmların bu makami, İbn-i Kemâl ve Ebu's-Suûd Efendi gibi dirâyetli zevatın yetişmesi ile daha da önem kazanmaya başladığından yetki alanı da buna müvazi olarak genişlemiştir. Bu yüzden, bilhassa XVI. asrın ikinci yarısından itibâren ilmî tevcihatın şeyhülislâmlara verildiği görülmektedir (13). Nitekim, 982 (1574) tarihine kadar müderris ve mevalî ile müftülerin tertip ve telhisleri hususu, veziriâzamlara ait iken, bu tarihten sonraki bazı veziriâzamların cahil olmaları, bu işlerin şeyhülislâmlara bırakılmasına sebep olmuştur. Böyle bir yükten kurtulmak için Ebu's-Suûd Efendi, Veziriâzam İbrahim Paşaya bir tezkire yazarak «Fetva iştigâli vaktimizi istiâb ederken bu bârı dahi üzerimize tahmil bize cevirdir» (14) diyerek bu vazifeyi kabul etmek istememiştir. Bundan böyle vazife ve selâhiyet alanı daha da genişletilerek, kırk akçadan yukarı «hâriç» ve «dâhil» müderrislikleri ile, orduya tâyin edilecek kadılar; vilâyet, sancak ve kaza müftüleri; imam, hatip ve müezzinlerin; Konya'da post-nişin olan Çelebi Efendi'nin inhası üzerine mevlevî şeyhlerinin ve mevâlî denilen büyük kadılar ile kadıaskerlerin tâyinleri şeyhülislâmlara verildi. Bu, şeyhülislâmlığın en yüksek makam olduğunun bilinmesi ve kadıaskerlerle veziriâzamların haksızlık yapmalarını önlemek içindi. Şeyhülislâm, yapacağı tâyin hususunda kanun gereği, veziriâzam ile görüştükten ve

11 — «Osmanlı Kanun-nâmeleri» MTM, (1331), I/1, 49.

12 — Taşköprülü-zâde, a.g.e., s. 175; Ali Emîri, İlmiye Salnâmesi, s. 312.

13 — M. Nuri Paşa, a.g.e., I, 135.

14 — Hezârfen Hüseyin Efendi, Telhis, 138 a.

anlaştıktan sonra tâyin edileceklerin listesini bir telhis ile veziriâzama bildirir, böylece, onun vâsıtasıyla padişahın irâdesini almış olurdu. XVII. asır sonları ile XVIII. asırda veziriâzamanın muvafakatının alınması sadece kadiasker ve mevâlî tâyinlerine tahsis edilmiştir. Diğerleri için böyle bir muvafakata ihtiyaç yoktu(15).

Böylece şeyhülislâm, günümüzün hem Adliye, hem de Millî Eğitim Bakanlıkları vazifesini üstlendiği gibi, Diyânet İşleri Başkanlığı vazifesini de üstlenmişti. Bütün bu vazifelerle yükümlü tutulan şeyhülislâm, sadece belli bazı tâyin ve fetva işlerinin tedvini ile yetinmiyordu. O, medreselerin idare ve kontrolundan da mes'ul tutuluyordu(16).

Önceleri, Divân-ı hümayûn âzası olmayan şeyhülislâmların meclise girmesi, II. Mahmud (1808-1839) devrine rastlar. Bu devirde, kadiaskerler meclisten çıkarılmış, onların yerine şeyhülislâm gelmiştir. Tanzimat'ın ilânından 1908 senesine kadar nâzırlar gibi değiştirilebilen şeyhülislâmlar, bu tarihten sonra, kabine ile değiştirilir olmuşlardı(17).

Tanzimat'la birlikte bir nâzırlık derecesine inen şeyhülislâmlık makamı, 1876 da Mithat Paşa tarafından ilân edilen Kanun-ı Esâsî'nin 27. maddesine göre kendisine tanınan hak mucibince derece bakımından öbür nâzırlara olan üstünlüğü muhafaza edildi. Mezkûr maddede: «Sultan, sadriâzamı ve şeyhülislâmı kendisi seçer, diğer nâzırlar ise sadriâzam tarafından tâyin olunurlar» denilmektedir(18).

Şeyhülislâmlık makamının devlet teşkilâtı içindeki ehemmiyeti, bir hayli yüksekti. Bu ehemmiyet, ifâdesini teşrifatta bulurdu. Bu mânada şeyhülislâm, zamanında Ebu Hanife (H. 80-150) gibi teşrifat üstü kabul edilirdi. Onun, sadriâzam ve sultan huzurundaki teşrifat kaideleri ile dinî bayramlarda, sultanların cenaze merasiminde, yeni hükümdara biat ve kılıç kuşatma (Kılıç Alayı) esnasındaki vazife ve selâhiyetleri bütün teferüatıyla tesbit edilmiştir(19).

C. ŞEYHÜLİSLÂMIN MAİYYETİ

Osmanlı devlet teşkilâtı içinde önemli bir yeri bulunan şeyhülislâmların, XVIII. asra kadar belli ve herkesçe bilinen bir daireleri yoktu.

15 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 179-180.

16 — Mübahat S. Kütükoğlu, 1869 da Faaal İstanbul Medreseleri, İstanbul 1977, s. 3.

17 — M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri, III, 350; Kramers, «Şeyhülislâm» İ.A. XI, 488.

18 — Kanûn-ı Esâsî, mad. 27; Ali Emîri, İlmiye Salnâmesi, s. 2.

19 — Tafsilât için bkz. İlmiye Salnâmesi, s. 319.

Şeyhülislâm olarak tâyin edilen zatın konağı müsaitse kendi konağında, değilse münasip bir konağa çıkararak orada vazifesini icra ederdi. Nitekim, Ali Cemalî Efendi'nin kendisinden istenen fetvaların cevaplarını, konağının penceresinden, iple sarkıttığı bir zembile koymak gibi bir âdeti olduğunu ve bundan dolayı da «Zenbilli» adını aldığını biliyoruz(20).

Osmanlılarda XVIII. asır sonlarına doğru başlayan idarî yenileşme hareketlerinin sonucu olarak, zamanla reisi şeyhülislâm olan idarî bir kısım meydana geldi. Daha önce, belli bir odası bulunmayan şeyhülislâma, Tanzimat döneminde Yeniçeri Ağası'nın dairesi tahsis edildi. Artık bundan sonra buraya «Şeyhülislâm Kapısı» veya «Bab-ı Fetva» denmeye başlandı(21).

Devlet teşkilâtı içindeki durum, yetki ve vazifesine müvazi olarak şeyhülislâmın maiyetinde bir hayli kabarık bir memurlar kadrosu teşekkül ediyordu. Birçok memuru yanında, başlarında «Fetva Emni» bulunan ve pek mühim bir daire olan fetva kalemi vardı. Bu dairede müsevvid, mübeyyiz, mukabeleci, kâtip, mühürdar ve müvezziler bulunurdu. Dairenin başında bulunan Fetva emni, fıkıh, yani İslâm hukukunu çok iyi bilen bir kimse olurdu. İstenilen fetvayı bulmakla yükümlüydü. Bu zatın maiyetinde de yirmi kadar kâtip olup bunlar, verilen fetvaları yazarlardı(22).

Fetva emniğinin ihdası, şeyhülislâmın sefere iştirâki, veya hastalanması gibi bir anormal durumun ortaya çıkması yüzündendir. İlk fetva emninin, şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemalî Efendi'nin hastalığı üzerine tâyin edildiği ve bu zâtın da Balıkesirli Mehmed Muhyiddin Efendi olduğu bildirilmektedir(23).

Şeyhülislâm dairesinde, fetva emniğinden başka daha bâzı önemli memuriyetler de vardır, bunlar :

Kethüda : Siyasî ve iktisadî işlerinde şeyhülislâmın vekili olan kethüda, onun adına hareket ederdi(24).

Telhisçi : Şeyhülislâmın, hükümet nezdindeki temsilcisi durumundaki memuru olup, hukuk, dinî işler ve kanunlara ait muamelelerde hü-

20 — Taşköprülü, Şakaik, s. 174.

21 — Kramers, a.g.e., IA. XI/488.

22 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 196.

23 — Veli Ertan, Meşhur şeyhülislâmlar, İstanbul 1969, s. 11.

24 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 198; Kramers, a.g.e., IA., XI/488.

kûmetle temas ederdi. Şeyhülislâmın, müderris ve mevalî tâyinleri bunun vasıtasıyla ve Reisü'l-Küttâb'ın delâletiyle veziriâzama arzolunurdu(25).

Mektupçu : Şeyhülislâmın divân efendisi veya mühürdarı ve şimdiki ismiyle yazı işleri müdürü idi. Meşihattan çıkan buyruhdular, tâyin riüsü ve beratları ile icâzetnâmelerin yazıldığı daire bunun emri altında idi. Keza şeyhülislâmın mührü de bunda (mühürdar) bulunurdu(26).

Şeyhülislâmın maiyetindeki bu memurlardan her birinin kendisine ait ve müstakil daireleri bulunmakta idi(27).

XIX. asırda maiyeti daha da genişleyen şeyhülislâmlık makamının bu devirdeki memurları, kadıasker ve İstanbul kadısı maiyeti de dahil olmak üzere şunlardı :

Ders vekili, Fetva emini, Şeyhülislâm mektupçusu, Arzuhalcı, İlâmat mümeyyizi, Rumeli kadıaskeri tezkirecisi, Kassam-ı askerî, Rumeli şer'iyatçısı, Rumeli vekayı kâtibi, Anadolu kadıaskeri tezkirecisi, Anadolu vekayı kâtibi, İstanbul Kadısı müşaviri, İstanbul şer'iyatçısı ve İstanbul kadısı vekayı kâtibi. 1293 (1875) deki meşihat daireleri büyük memurları ise şunlardı :

Ders vekili, Fetva emini, Meşihat mektupçusu ve üç muavini, İlâmat-ı şer'iyeye mümeyyizi, Meşihat arzuhalcisi ve iki muavini, İlâmat-ı şer'iyeye mümeyyiz muavini, maas-ı ilmiyye kâtibi, Reisü'l-müsevvidîn. Bunların her birinin de müteaddid memurları vardı(28).

1334 (1916) tarihli İlmiye salnâmesinde meşihat maiyeti hakkında geniş ve tafsilâtlı bilgi verilmektedir. Buna göre devrin şeyhülislâmı Mustafa Hayri Efendidir. Dairenin memurları da şöyle sıralanmaktadır:

FETVAHANE-İ ALİ DAİRESİ

1. Fetva emini.
2. Fetva emaneti muavini (iki kişi)

HEYET-İ İFTAIYYE (FETVA ODASI)

1. Reisü'l-müsevvidîn

25 — Uzunçarşılı, aynı yer.

26 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 198-199.

27 — Kramers, a.g.e., İA., XI/488.

28 — 1272 ve 1273 h. senelerine ait salnâmelerden naklen bkz. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 199

2. Müvezzi'
3. Cevab-ı şifâhî memuru.
4. Müsevvidîn (28 kişi).

İLÂMAT-I ŞERİYYE MÜDİRİYYETİ (İLÂMAT ODASI)

1. İlâmat-ı şer'iyye müdiri.
2. İlâmat-ı şer'iyye mümeyyizi (8 kişi).
3. Taharri-i mesâil memuru.
4. İlâmat-ı şer'iyye mümeyyiz muavini (9 kişi).
5. Birinci sınıf müsevvid (4 kişi).
6. İkinci sınıf müsevvid (5 kişi).
7. Üçüncü sınıf müsevvid (4 kişi).

MECLİS-İ TEDKİKAT-I ŞER'İYYE

1. Reîs.
2. Azâ (7 kişi).

MECLİS-İ TEDKİKAT-I ŞER'İYYE KALEMİ

1. Mümeyyiz (2 kişi).
2. Birinci sınıf (4 kişi).
3. İkinci sınıf (5 kişi).
4. Üçüncü sınıf (6 kişi).

DERS VEKÂLETİ VE MECLİS-İ MESÂLİH-İ TALEBE

1. Reisi ders vekili.
2. Âza, ders vekili muavini (4 kişi).
3. Kâtip.

DERS VEKÂLETİ KALEMİ

1. Mümeyyiz.
2. Birinci sınıf kâtip (2 kişi).
3. Üçüncü sınıf kâtip.
4. Dördüncü sınıf kâtip.

TEDKİK-İ MESÂHİF VE MÜELLEFAT-I ŞER'İYYE MECLİSİ

1. Reis.
2. Âza (6 kişi).
3. Kâtip (2 kişi).

MECLİS-İ MEŞAYİH

1. Reis.
2. Âza (2 kişi).
3. Kâtip.

MEKTUBÎ DAİRESİ

1. Mektubî
2. Mektubî muavini.

MEKTUBÎ KALEMİ

1. Mektubî kalemi mümeyyizi.
2. Mektubî kalemi mâruzat kâtibi.
3. Mektubî kalemi mukabelecisi.
4. Mektubî kalemi müstâcele kâtibi.
5. Mektubî kalemi mühimme kâtibi.
6. Şifre memuru.
7. İkinci sınıf (3 kişi).
8. Üçüncü sınıf (4 kişi).

İLMİYYE MUHASEBAT DAİRESİ

1. Müdür.
2. Müdür muavini.
3. Mümeyyiz.
4. Birinci sınıf kâtip (2 kişi).
5. İkinci sınıf kâtip (6 kişi).
6. Üçüncü sınıf kâtip.
7. Dördüncü sınıf kâtip.
8. İlmîyye mutemedi.

EMVAL-İ EYTAM VE BEYTÜ'L-MAL MÜDİRİYETİ

1. Emval-ı eytam ve beytü'l-mal müdürü
2. Emval-ı eytam ve beytü'l-mal müdür muavini.
 - a. Tahrirat Kalemi
 1. Emval-ı eytam tahrirat mümeyyizi
 2. Birinci sınıf kâtip
 3. Üçüncü sınıf kâtip (4 kişi)
 - b. Muhasebe Kalemi
 1. Emval-ı eytam muhasebe mümeyyizi
 2. Birinci sınıf kâtip (2 kişi)

3. İkinci sınıf kâtip (2 kişi)
4. Üçüncü sınıf kâtip (2 kişi)
5. Dördüncü sınıf kâtip

c. İdanat

1. İdâne memuru (2 kişi)
2. Birinci sınıf ketebeden
3. İkinci sınıf ketebeden

d. Vezne

1. Veznedar
2. Veznedar muavini
3. İkinci sınıf ketebeden
4. Üçüncü sınıf ketebeden

e. Beytu'l-Mal

1. Mühallefat mümeyyizi
2. Muhasebe mümeyyizi
3. Muhasebe kâtibi
4. Muhallefat-kâtibi
5. Üçüncü sınıf ketebeden (3 kişi)
6. Dördüncü sınıf ketebeden
7. Mülâzım (2 kişi)

f. Tahsil

1. Sertahsildar
2. Tahsildar (5 kişi)
3. Muhammin

MEMURİN MÜDİRİYYETİ

1. Müdür.
2. Mümeyyiz.
3. Birinci sınıf hülefadan
4. İkinci sınıf hülefadan (2 kişi)
5. Üçüncü sınıf hülefadan (3 kişi)

LEVAZİM VE MAAŞAT KISMI

1. Memurîn tahakkukat ve levazım mümeyyizi
2. Birinci sınıf hülefadan (3 kişi)
3. İkinci sınıf hülefadan (3 kişi)

4. Üçüncü sınıf hülefadan (3 kişi)
5. Dördüncü sınıf hülefadan (2 kişi)

SİCİLL-İ AHVAL MÜDİRİYETİ

1. Müdür.
2. Mümeyyiz.
3. Birinci sınıf (2 kişi)
4. İkinci sınıf
5. Üçüncü sınıf (6 kişi)
6. Dördüncü sınıf

EVRAK MÜDÜRIYYETİ

1. Müdür.
2. Muavin
3. Mümeyyiz.
4. Birinci sınıf hülefadan
5. İkinci sınıf hülefadan (3 kişi)
6. Üçüncü sınıf hülefadan (3 kişi)
7. Dördüncü sınıf hülefadan (3 kişi)

İSTATİSTİK VE DOSYA KALEMİ

1. Mümeyyiz
2. Üçüncü sınıf hülefadan (3 kişi)

DAİRE-İ CELİL-İ FETVAPENAHİ TABABETİ

1. Tabib
2. Kâtip (29).

D. ŞEYHÜLİSLÂM MAAŞI

Osmanlı din ve tevlet teşkilâtı içinde önemli bir fonksiyonu bulunan şeyhülislâm veya müftüler, bidayette, çok az denecek kadar maaş ahyorlardı. Bu, onların beytü'l-maldan gelen parayı, mümkün mertebe kullanmak istemeyişlerinden olsa gerektir. Nitekim 30 akça(*) yevmiye ile vazife alan ilk şeyhülislâm Mevlânâ Fahreddin Acemî (1436-1460) (30)'ye bu vazifesinden dolayı daha fazla maaş verilmek istendiğinde bunu kabul etmeyerek «beytü'l-mal helâldir, fakat hâcet ve kifâ-

29 — İlmiye Salnâmesi, s. 140-152.

(*) Bu devirde 4 akça bir dirhem karşılığı idi. Telhis, 135 a.

30 — Telhis, aynı yer. Müstakîm-zâde, a.g.e., s. 5.

yetten fazlası helâl değildir»(31) diyerek daha ziyadesini kabul etmemiştir. Bu anlayışın neticesi olacak ki, XV. asra kadar kadiaskerlerin yevmiyeleri 500 akça iken şeyhülislâmlar, bunun beşte biri kadar yevmiye almakta idiler(32).

Daha sonraları, devlet dairelerinin genişlemesi, işlerin çoğalması ve refahın artmasına paralel olarak, şeyhülislâm maaşlarında da bir artış göze çarpmaktadır. XVI. asır başlarında şeyhülislâmlık makamına getirilen Zenbilli Ali Cemalî Efendi, bu hizmetine mukabil 100, medresede (II. Bâyezid medresesi) vazife görmesinden dolayı da 50 akça yevmiye alıyordu ki, cem'an 150 akça tutmaktadır(33). Bununla beraber, Fâtih Sultan Mehmed'in, kendi hocası Molla Gürânî (1480-1488) şeyhülislâm olunca, fevkalâde olarak yalnız ona 200 akça yevmiyeden başka aydan aya 20 bin ve senede de 50 bin akça verdiğinden haberdarız(34). Fakat bu tatbikat, sâdece Molla Gürânî'nin şahsına münhasır kalmıştır.

XVI. asırda, şeyhülislâm maası tedrici bir surette artış kaydetmektedir. Nitekim İbn-i Kemâl bu vazifeye getirilince, 200 akça yevmiye almaya başladı. Daha sonra bu maası 50 akça terakki ederek 250 akçaya çıkarıldı. Bu durum, Ebu's-Suûd Efendi'nin 972 (1564) senesinde Kanunî Sultan Süleyman'a bir bölümünü takdim ettiği irşâdü'l-akli's-selîm adlı eserinden sonra, birdenbire 300 akça terakki ederek Bâyezid müderrisliği ile birlikte yevmiyesi 500 akça oldu. Bu, onların maaş yönünden kadiaskerlerle eşit bir seviyeye geldiğini göstermektedir. Ebu's-Suûd Efendi'nin, bir sene sonra, tefsirinin geri kalan kısmını takdim etmesi üzerine yevmiyesi 100 akça daha artırılarak 600 akça oldu(35). Böylece, şeyhülislâmlık makamı her yönü ile kadiaskerliğin fevkine çıkarılmış oluyordu. XVI. asrın ikinci yarısından sonra şeyhülislâm yevmiyesi 750 akça üzerinden, aylıkları 22500 akçaya geliyordu(36). Bu tatbikat, şeyhülislâm Bostan-zâde Mehmed Efendi (1593-1598) zamanında başlamıştır. Önceleri yevmiyesi 700 akça olan Mehmed Efendi'nin bu maaşına 50 akça daha ilâve edilerek 750 akçaya çıkarılmıştır(37). XVII. asırda, şeyhülislâmların hazi-

31 — Müstakîm-zâde, a.g.e., s. 6; Ahmed Refik, İlmiye Salnâmesi, s. 327.

32 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 175.

33 — Telhis, 135 b.

34 — Uzunçarşılı, İlmiye, s. 175.

35 — Telhis, 136 a.

36 — Telhis, 136 b.

37 — Telhis, 136 a-b.

neden maaş olarak 24980 akça aldıkları görülmektedir ki, buna göre yevmiyeleri 800 akçadan fazla tutmaktadır(38).

Şeyhülislâmların, yukarıda belirtilen maaşından gayrı, yine Bostan-zâde Mehmed Efendi ile başlayan «arpalık» alma hususu ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili hüküm şöyledir: «A'lemu'l-hükemâi'l-mütebahhirîn Mevlânâ Muhyiddin tevki'i refi'i hümayun vâsıl olcuk mâlum ola ki, bundan akdem müfti iken Ebu's-Suûd merhumun vazife-i muayyenesi 550 akça olup lâkin hizmet-i fetvada muayyen arpalığı olmayup ve şimdiye değin müfti olanlara virülegelmiş değilken senin ilm ve fazl ile araste ve fetva hizmetinde mücidd ve saâi olduğun ilm-i hümayunum muhit ve şâmil olmağın mezid-i inâyet-i şahânemden selefte olan müftilerden tercih olunup bi'l-fi'il mütasarrıf olduğun vazife üzerine 50 bin akça arpalık inâyet edüp buyurdum ki, sâdır olan ferman-ı hümayunum mücebince zikrolunan arpalığın tedariki için âdem gönderüp hükmün ihraç ittüresun»(39). Daha sonraları bu arpalık, nakit para olmaktan çıkarak bir iki kazanın hâsılatı ile temin edildi(40). Bilâhere, şeyhülislâm kabine âzası olunca, diğer üyeler gibi maaş almaya başladı.

38 — Uzunçarşılı, İlmîye, s. 178.

39 — Telhîs, 136 b — 137 a.

40 — M. Nuri Paşa, a.g.e., III, 87.

OSMANLI ŞEYHÜLİSLÂMLARI

Şeyhülişlâmın Adı	Mükerrer	Süre	Ayrılış
1. Molla Fenarî	—	7 sene	Ölüm
2. Molla Yegân	—	5 »	»
3. Fahreddin Acemî	—	24 »	»
4. Molla Hüsrev	—	20 »	»
5. Molla Güranî	—	8 »	»
6. Molla Abdülkerim	—	7 »	»
7. Çelebi Alaeddin Arabî	—	1 »	»
8. Efdal-zâde Hamidiüddin	—	6 »	»
× 9. Zenbilli Ali Cemalî	—	22 »	»
× 10. Kemâl Paşa-zâde	—	8 »	»
× 11. Sadullah Sâdi	—	4 sene 10 ay 4 gün	Ölüm
× 12. Çivi-zâde Muhyiddin	—	3 sene 9 ay	Azil
× 13. Hamidî Abdülkadir Çelebi	—	3 ay	İstifa
× 14. Fenarî-zâde Muhyiddin	—	2 sene 10 ay	İstifa
× 15. Ebu's-Suûd Efendi	—	28 sene 11 ay	Ölüm
16. Konyalı Hamid Mahmud	—	3 sene 1 ay 24 gün	Ölüm
17. Kadı-zâde Ahmed Şemseddin	—	2 sene 7 ay 8 gün	Ölüm
18. Mâlul-zâde Mehmed Efendi	—	1 sene 7 ay 27 gün	İstifa
19. Çivi-zâde Hacı Mehmed	—	5 sene 3 ay 6 gün	Ölüm
20. Müyyed-zâde Abdülkadir	—	1 sene 10 ay 27 gün	Azil
21. Bostan-zâde Mehmed Efendi	2	7 sene 9 ay 28 gün	Az-Öl.
22. Bayram-zâde Zekeriya	—	1 sene 2 ay 2 gün	Ölüm
23. Hoca Mehmed Saadeddin Ef.	—	1 sene 6 ay 1 gün	Ölüm
24. Câfer-zâde Sun'ullah	4	5 sene 7 ay 7 gün	Azil
25. Hoca Saadeddin-zâde Mehmed	2	8 sene 6 ay 1 gün	Az-Öl.
26. Ebu'l-Meyâmin Mustafa Ef.	2	1 sene 7 ay 24 gün	Az-Öl.
27. Hoca Saadeddin-zâde Meh. Esad	2	8 sene 6 ay 9 gün	Az-Öl.

Seyhülislâmın Adı	Mükerrer	Süre	Ayrılış
28. Yahya Efendi	3	18 sene	2 ay 24 gün Az-Öl.
29. Ahi-zâde Hüseyin (şehid)	—	1 sene	10 ay 26 gün İdam
30. Ebû Said Mehmed Efendi	3	4 sene	2 ay 11 gün Azil
31. Muîd Ahmed Efendi	—	1 sene	3 ay 10 gün Ölüm
32. Hacı Abdurrahim Efendi	—	2 sene	2 ay 23 gün Azil
33. Mehmed Bahaî Efendi	2	3 sene	2 ay 2 gün Az-Öl.
34. Karacelebi-zâde Abdülaziz	—		4 ay 2 gün Azil
35. Hüsam-zâde Abdurrahman Ef.	—		9 ay 25 gün İstifa
36. Memik-zâde Mustafa Efendi	—		13 saat Azil
37. Hoca-zâde Mes'ud Ef. (şehid)	—		4 ay 12 gün İdam
38. Hanefi Mehmed Efendi	—		4 ay 15 gün Azil
39. Bâli-zâde Mustafa Efendi	—		6 ay 2 gün Azil
40. Bolevî Mustafa Efendi	—	1 sene	9 ay 28 gün Azil
41. Esîrî Mehmed Efendi	—	2 sene	10 ay 14 gün Azil
42. Sun'î-zâde Mehmed Emin Ef.	—		9 ay 16 gün Azil
43. Minkarî-zâde Yahya Efendi	—	11 sene	3 ay Azil
44. Çatalcalı Ali Efendi	2	12 sene	8 ay 13 gün Az-Öl.
45. Ankaravî Mehmed Efendi	—	1 sene	1 ay 5 gün Ölüm
46. Debbâğ-zâde Mehmed Efendi	2	2 sene	7 ay 5 gün Azil
47. Seyyid Feyzullah Ef. (şehid)	2	8 sene	2 ay 20 gün Az-İd.
48. Ebû Said-zâde Feyzullah Feyzi	2	3 sene	10 ay 17 gün Azil
49. Sadreddin-zâde Sâdık Mehmed	2	1 sene	8 ay 18 gün Azil
50. İmam Mehmed Efendi	2		7 ay 11 gün Azil
51. Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Ef.	3	3 sene	3 ay 3 gün Az-Öl.
52. Ebe-zâde Abdullah Efendi	2	3 sene	6 ay 22 gün Azil
53. Mehmed Ataullah Efendi	—		2 ay 7 gün Azil
54. İmam Mahmud Efendi	—	1 sene	6 ay 26 gün Azil
55. Mirza Mustafa Efendi	—		6 ay 13 gün Azil
56. Mentеш-zâde Abdurrahim Ef.	—	1 sene	5 ay 6 gün Ölüm
57. Kara İsmail Naim Efendi	—	1 sene	4 ay 28 gün Azil
58. Yenişehirli Abdullah Efendi	—	12 sene	4 ay 24 gün Azil
59. Mirza-zâde Şeyh Mehmed Ef.	—		7 ay 17 gün İstifa
60. Paşmakçı-zâde Abdullah Ef.	—		9 ay 8 gün Azil
61. Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi	—	1 sene	7 ay 27 gün Azil
62. Ebu İshak-zâde İshak Efendi	—	1 sene	10 gün Ölüm
63. Dürrî Mehmed Efendi	—	1 sene	5 ay 13 gün Azil
64. Feyzullah-zâde Mustafa Ef.	—	8 sene	10 ay 21 gün Ölüm
65. Pirî-zâde Mehmed Sâhib Ef.	—	1 sene	1 ay Azil

Şeyhülislâmın Adı	Mükerrer	Süre	Ayrılış
66. Hayatî-zâde Mehmed Emin Ef.	—	6 ay 20 gün	Azil
67. Mehmed Zeynî Efendi	—	1 sene 8 ay 26 gün	Azil
68. Mehmed Es'ad Efendi	—	1 sene 22 gün	Azil
69. Kara Halil-zâde Mehmed Said	—	9 ay 22 gün	Azil
70. Seyyid Mürtaza Efendi	—	4 sene 7 ay 10 gün	Azil
71. Vassaf Abdullah Efendi	—	4 ay 27 gün	Azil
72. Dâmad-zâde Feyzullah Efendi	2	2 sene 27 gün	Azil
73. Dürri-zâde Mustafa Efendi	3	6 sene 1 ay 17 gün	Azil
74. Mehmed Sâlih Efendi	—	1 sene 5 ay 5 gün	Azil
75. Çelebi-zâde İsmail Asım Ef.	—	7 ay 16 gün	Azil
76. Hacı Veliyüddin Efendi	2	3 sene 20 gün	Az-Öl.
77. Ebubekir Efendi-zâde Ahmed	—	7 ay 23 gün	Azil
78. Pirî-zâde Osman Sâib Ef.	—	1 sene 4 ay 7 gün	Ölüm
79. Mirza-zâde Mehmed Sâid Ef.	—	3 sene 5 ay 18 gün	İstifa
80. Şerif-zâde Mehmed Şerif Ef.	—	6 ay 8 gün	Azil
81. İvaz Paşa-zâde İbrahim Beyef.	2	1 sene 21 gün	Azil
82. Camgöz Mehmed Emin Ef.	—	1 sene 4 ay 4 gün	Azil
83. Vassaf-zâde Mehmed Es'ad	—	1 sene 6 ay 20 gün	Azil
84. Es'ad-zâde Mehmed Şerif	2	4 sene 3 ay 22 gün	İs.-Az.
85. Karahisarlı Seyyid İbrahim	—	8 ay 7 gün	Ölüm
86. Dürri-zâde Mehmed Ataullah	—	1 sene 10 ay 12 gün	Azil
87. Arap-zâde Ahmed Ataullah	—	2 ay	Ölüm
88. Dürri-zâde Mehmed Arif	2	6 sene 7 ay 7 gün	Azil
89. Müftü-zâde Ahmed Efendi	—	1 sene 9 ay 12 gün	Azil
90. Mekkî Mehmed Efendi	2	1 sene 6 ay 28 gün	Azil
91. Seyyid Mehmed Kâmil Efendi	—	1 sene 5 ay 16 gün	Azil
92. Hâmid-zâde Mustafa Efendi	—	1 sene 4 ay 27 gün	Azil
93. Seyyid Yahya Tevfik Efendi	—	13 gün	Ölüm
94. Mustafa Âşir Efendi	—	1 sene 10 ay 12 gün	Azil
95. Samânî-zâde Ömer Hulusi	3	4 sene 7 ay 1 gün	Azil
96. Sâlih-zâde Ahmed Es'ad	2	3 sene 9 ay 2 gün	Azil
97. Şerif-zâde Mehmed Ataullah	2	1 sene 8 ay 7 gün	Azil
98. Arab-zâde Mehmed Arif	—	25 gün	Azil
99. Dürri-zâde Abdullah Ef.	2	4 sene 7 ay 10 gün	Azil
100. Mehmed Zeynî Efendi	—	2 sene 10 ay 6 gün	Azil
101. Mekkî-zâde Mustafa Asım	3	17 sene 6 ay 18 gün	Az-Öl.
102. Çerkez Hacı Halil Efendi	—	1 sene 6 ay 25 gün	Azil
103. Yasinci-zâde Abdülvehhab	2	6 sene 4 ay 16 gün	Azil

Seyhülislâmın Adı	Mükerrer	Süre	Ayrılış
104. Sıdkî-zâde Ahmed Reşid Ef.	—	10 ay 15 gün	Azil
105. Kadî-zâde Mehmed Tâhir Ef.	—	2 sene 5 ay 10 gün	Azil
106. Ahmed Arif Hikmet Beyef.	—	7 sene 4 ay	Azil
107. Meşreb-zâde Mehmed Arif	—	4 sene 9 ay 7 gün	Ölüm
108. Seyyid Mehmed Saadeddin Ef.	—	4 sene 10 ay 27 gün	Azil
109. Atif-zâde Ömer Hüsameddin	—	2 sene 8 ay 16 gün	Azil
110. Hacı Mehmed Refik Ef.	—	1 sene 8 ay 22 gün	Azil
111. Akşehirli Hasan Fehmi Ef.	2	5 sene 2 ay 10 gün	Azil
112. Ahmed Muhtar Beyef.	2	1 sene 9 ay 4 gün	Azil
113. Turşucu-zâde Ahmed Muhtar	—	1 sene 7 ay 5 gün	Azil
114. Hâfız Hasan Hayrullah	2	1 sene 3 ay 13 gün	Azil
115. Hacı Kara Halil Efendi	—	8 ay 23 gün	Azil
116. Uryanî-zâde Ahmed Es'ad	—	10 sene 1 ay 14 gün	Ölüm
117. Bodrumlu Hacı Ömer Lütffi	—	2 sene 7 ay 17 gün	Azil
118. Halid Efendi-zâde Mehmed Cemaleddin (kabine değış)	—	17 sene 11 ay 13 gün	Iskat
119. Mehmed Ziyaeddin Efendi	2	2 ay 18 gün	İstifa
120. Mehmed Sâhib Molla Beyef.	—	7 ay 24 gün	İstifa
121. Çelebi-zâde Hüseyin Hüsni	—	6 ay 1 gün	İstifa
122. Mûsa Kâzım Efendi	4	5 sene 1 ay 4 gün	İstifa
123. Abdurrahman Nesib Efendi	—	6 ay 16 gün	İstifa
124. Mehmed Es'ad Efendi	2	1 sene 1 ay 21 gün	İstifa
125. Mustafa Hayri Efendi	—	2 sene 1 ay 21 gün	İstifa
126. Dağıstanlı Ömer Hulusi	—	25 gün	İstifa
127. Haydarî-zâde İbrahim Efendi	4	9 ay 20 gün	İstifa
128. Mustafa Sabri Efendi	4	8 ay 21 gün	İstifa
129. Dürri-zâde Abdullah Efendi	—	3 ay 25 gün	İstifa
130. Medenî Mehmed Nuri Efendi	2	2 sene 1 ay 8 gün	Iskat

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİVLER

Topkapı Saray Arşivi, E. Nr. 8252.

B. KANUN-NÂMELER

Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavanîn-i Âl-i Osman*,
Bibliothèque National, Ancien Fonds Turc, nr. 40.

«Osmanlı Kanun-nâmeleri» Millî Tetebbular Mecmuası (MTM), (1331).

C. TARİH VE ARAŞTIRMALAR

Ahmed Refik, «Osmanlı Şeyhüslâmları» İlmiye Salnâmesi, İstanbul
1334.

Ali Emirî, «Meşihat-ı İslâmiye Tarihçesi», İlmiye Salnâmesi, İstanbul
1334.

Altunsu, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhüslâmları*, Ankara 1972.

Aşık Paşa-zâde, *Tarih*, İstanbul 1332.

Barkan, Ömer Lütfi, «Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâ ve Müesseselerinin
Şer'iliği Meselesi», İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, (1945)
XI/3-4.

Brockelmann, C. *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Terc. Neşet Çağatay,
Ankara 1964.

Danışmend, İsmail Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul
1971.

Ertan, Veli, *Meşhur Şeyhüslâmlar*, İstanbul 1969.

Gökbilgin, M. Tayyip, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977.

Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1279-1280.

- Kaydu, Ekrem, «Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık Müessesesinin Örtaya Çıkışı» İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, (1977), II.
- Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul 1977.
- Kramers, J.H. «Şeyhülislâm», İslâm Ansiklopedisi, XI.
- Kütükoğlu, Mübahat S. 1869 da Faal İstanbul Medreseleri İstanbul 1977
- Mustafa Nuri Paşa, Netâicü'l-Vukûat, İstanbul 1294-96.
- Müstakîm-zâde, Süleyman Saadeddin Efendi, Devhatü'l-Meşâyah.
- Ricaut, Türklerin Siyasî Düsturları, Terc. M. Reşat Uzman, İstanbul.
- Taşköprülü-zâde, eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye, Beyrut 1975.
- Thévenot, Jean, L'empire du Grand Turc, Paris 1965.
- Uraz, Murat, Şeyhülislâm Yahya, İstanbul 1944.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara 1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1972.